

Dr hab. Krzysztof Niedziałkowski, Prof. IFiS PAN
Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk

Warszawa, 2 sierpnia 2024

Recenzja osiągnięcia naukowego dr Karoliny Cynk pt. *„Znaczenie środkowoeuropejskiego dyskursu akademickiego i medialnego w rozwoju socjologii środowiska”* w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauki społecznej i dyscyplinie nauki socjologiczne

Informacje o drodze zawodowej

Pani dr Karolina Cynk od października 2019 roku pracuje na stanowisku adiunkta w Kolegium Nauk Społecznych, w Instytucie Nauk Socjologicznych Uniwersytetu Rzeszowskiego. Jej droga zawodowa jest związana z Instytutem Socjologii tego uniwersytetu, gdzie pracowała od 2013 roku kolejno w Zakładzie Antropologii Kulturowej, Zakładzie Studiów Środkowoeuropejskich i Zakładzie Socjologii Rodziny i Problemów Społecznych. W 2012 roku pani dr Karolina Cynk uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie socjologii na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. Jej rozprawa doktorska pt. *„Etyczne i społeczne konsekwencje niektórych osiągnięć nowoczesnej biotechnologii”* w 2013 roku została wydana w formie monografii przez Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Jako osiągnięcie habilitacyjne stanowiące znaczny wkład w rozwój dyscypliny przedstawiono monografię autorstwa Habilitantki pt. *„Znaczenie środkowoeuropejskiego dyskursu akademickiego i medialnego w rozwoju socjologii środowiska”* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2022, s. 1-299) oraz cykl osiemnastu powiązanych tematycznie artykułów, z których jednaście nawiązuje tematycznie do monografii i jest w większości oparta na tym samym materiale badawczym, a także sześć prac nie związanych tematycznie z monografią, ale dotyczących tematyki socjologii środowiska. Większość zaprezentowanego dorobku została oparta o wyniki dwóch projektów dotyczących wartości ekologicznych kierowanych przez Habilitantkę w roku 2015 oraz w roku 2017 i sfinansowanych z dotacji MNiSW służącej rozwojowi młodych naukowców.

Opinia na temat osiągnięcia habilitacyjnego

Zaprezentowana monografia pt. „*Znaczenie środkowoeuropejskiego dyskursu akademickiego i medialnego w rozwoju socjologii środowiska*” (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2022, s. 1-299) opiera się w znacznym stopniu na materiale zebranym podczas dwóch projektów badawczych finansowanych ze środków MNiSW. Pierwszy z nich dotyczył wartości ekologicznych ważnych dla studentów nauk humanistycznych i przyrodniczych w wybranych państwach europejskich (kwiecień-październik 2015) i opierał się o obejmującą 18 pytań ankietę audytoryjną wśród studentów czterech regionalnych uniwersytetów z Polski, Słowacji, Czech i Ukrainy (n = 130). Drugi projekt dotyczył wartości ekologicznych istotnych dla nauczycieli akademickich tych samych uniwersytetów, specjalizujących się w naukach humanistycznych i przyrodniczych (maj-październik 2017). Tutaj również przeprowadzono badania ankietowe (n = 48) z wykorzystaniem rozesłanego drogą elektroniczną kwestionariusza zawierającego 19 pytań. W monografii nie uwzględniono jednak materiału zebranego w Czechach ograniczając analizy do trzech pozostałych państw. Monografia uwzględnia dodatkowo materiał uzyskany podczas badania środowiskowego dyskursu medialnego z wykorzystaniem Krytycznej Analizy Dyskursu (KAD), a także badania archiwalne dotyczące stanu środowiska w Polsce, Słowacji i Ukrainie w oparciu o analizę urzędowych raportów sporządzonych przez publiczne instytucje zajmujące się ochroną środowiska w analizowanych państwach.

Jak wskazuje w autoreferacie Habilitantka, monografia jest głównym osiągnięciem w postępowaniu habilitacyjnym oraz stanowi efekt powstałego wcześniej cyklu powiązanych tematycznie artykułów jednoautorskich. Z tego względu w pierwszej kolejności odniosę się w swojej recenzji do monografii, uznając że zawiera ona całościowo zaprezentowane wyniki obu zrealizowanych projektów oraz wyniki dodatkowych analiz, a następnie przejdę do oceny artykułów opartych na materiałach badawczych uzyskanych poza wymienionymi projektami.

Monografia składa się z sześciu rozdziałów. W pierwszym opisano związki pomiędzy socjologią a zagadnieniami środowiskowymi koncentrując się na amerykańskiej i europejskiej socjologii środowiska oraz prezentując problematykę badawczą podejmowaną w tym zakresie w Polsce, Słowacji i Ukrainie. W drugim rozdziale przedstawiono rolę i miejsce środowiska w naukach przyrodniczych, w tym zwłaszcza w ekologii. Rozdział trzeci ma charakter metodologiczny i zawiera opis zastosowanych metod ilościowych i jakościowych, a także charakterystykę miejsca przeprowadzenia badań oraz próby badawczej. Rozdział czwarty opisuje stan środowiska w trzech badanych państwach zrekonstruowany w oparciu o analizę oficjalnych dokumentów. W rozdziale piątym Habilitantka prezentuje wyniki badań ankietowych starając się odpowiedzieć na pytanie o różnice w stanie inteligencji i świadomości środowiskowej respondentów. Szósty rozdział zawiera wyniki analizy wizualnego dyskursu prasowego dokonanej w oparciu o artykuły z trzech ogólnokrajowych tygodników wydawanych w Polsce, Słowacji i Ukrainie. Książkę zamyka podsumowanie uzyskanych wyników oraz ich interpretacja.

Jak wskazuje w autoreferacie Habilitantka, głównym celem monografii było „*umiejscowienie polskiego, słowackiego i ukraińskiego dyskursu środowiskowego w socjologii środowiska (...) - w wylaniającej się środkowoeuropejskiej socjologii środowiska*”. Autorka sugeruje, że dyskurs

ten jest głównie uwarunkowany krajowymi lub regionalnymi kontekstami kulturowo-tradycyjnymi. Jej zdaniem środkowoeuropejski dyskurs nie wnosi wiele do światowego dorobku socjologii środowiska, jest dość wyizolowany i pozostaje poza głównym nurtem światowej nauki. Drugim celem książki było „przedstawienie zbadanych dyskursów w kontekście trzech paradygmatów: mechanistycznego, ewolucyjnego i wylaniającego się – ekologicznego”. W oparciu o dokonane analizy „dyskursu akademicko-medialnego” Autorka stwierdza, że sposób postrzegania i prezentowania środowiska miał w polskim i ukraińskim dyskursie cechy paradygmatu mechanistycznego, natomiast w słowackim cechy bliskie paradygmatowi ewolucyjnemu i ekologicznemu. Na podstawie zestawienia zrekonstruowanego stanu środowiska oraz wyników badań ankietowych i analizy prasy, Habilitantka wyróżniła również trzy rodzaje relacji człowiek-środowisko, które charakteryzują się pesymistycznym lub optymistycznym przekazem prasowym, różnymi stopniami zaangażowania pro-środowiskowego oraz różnym stanem środowiska w danym państwie.

W mojej ocenie podjęta przez Habilitantkę tematyka badawcza jest bardzo ważna społecznie oraz ma potencjalnie szansę w znaczący sposób przełożyć się na rozwój młodej, ale dynamicznie rozwijającej się subdyscypliny socjologicznej – socjologii środowiska (Tusznió et al., 2023). Szczególnie warte odnotowania są starania Habilitantki zmierzające do zarysowania poruszanej tematyki środowiskowej w perspektywie porównawczej, uwzględniającej kilka państw z regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Habilitantka porusza przy tym dwa ważne obszary badań z zakresu socjologii środowiska dotyczące świadomości ekologicznej oraz dyskursu środowiskowego, które doczekały się już bogatej literatury zarówno w polskiej jak i w międzynarodowej socjologii środowiska. Potencjalnie więc monografia oraz pozostające z nią w związku tematyczne artykuły mogłyby wnieść znaczący wkład w rozwój dyskusji naukowej w tych obszarach, uzupełniając zidentyfikowane luki badawcze oraz uaktualniając dostępną wiedzę. Niestety, w mojej ocenie istnieje kilka poważnych zastrzeżeń, które w istotny sposób obniżają przydatność zaprezentowanej pracy dla socjologów i socjolożek środowiska, a także ograniczają jej wpływ na dyskurs naukowy.

Po pierwsze moje wątpliwości budzi sposób sformułowania i realizacji celów pracy. We wprowadzeniu Autorka pisze, że „głównym celem stawianym w niniejszej książce jest poznanie sposobu, w jaki dyskurs akademicki i medialny w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej oddziałuje na rozwój socjologii środowiska” (s. 12). Autorka chce to osiągnąć poprzez „opisanie sposobu postrzegania i traktowania środowiska przyrodniczego przez społeczność akademicką oraz przedstawienie sposobu, w jaki kwestie środowiskowe przedstawiane są w opiniotwórczej prasie w Polsce, Słowacji i Ukrainie” (ibid.) Ponadto zdaniem Autorki potrzebne jest do tego również opisanie wybranych kwestii środowiskowych oraz przedstawienie historii nauk przyrodniczych oraz społecznych zajmujących się środowiskiem. W dalszych częściach pracy Autorka podejmuje się również usytuowania środowisko-europejskiej socjologii środowiska w socjologii ogólnej, a także oceny „dyskursu akademicko-medialnego” w kontekście trzech paradygmatów – mechanistycznego, ewolucyjnego oraz holistycznego, uwzględniając przy tym stan środowiska w badanych państwach oraz kontekst kulturowy. Opisując sposób postrzegania i traktowania środowiska przyrodniczego, Autorka chce ocenić stan inteligencji środowiskowej oraz świadomości środowiskowej badanych grup i porównać je ze sobą. Zamierza również sprawdzić wpływ

kontekstu kulturowego na stan inteligencji i świadomości środowiskowej, a także zbadać czy stan ten jest zależny od stanu środowiska w badanych państwach. Natomiast jeśli chodzi o badania dyskursu, celem jest sprawdzenie jakie cechy inteligencji środowiskowej są rozwijane przez dyskurs prasowy, jak oddziałuje na ten dyskurs specyfika kulturowa i stan środowiska oraz czy dyskurs prasowy różni się od dyskursu akademickiego. Już samo zestawienie tych celów badawczych, znajdujących się dodatkowo w różnych miejscach pracy, pokazuje trudność z jasnym ustaleniem spójnego celu pracy, a co za tym idzie z jego realizacją.

Jeśli chodzi o główny cel wskazany na s. 12, po pierwsze przyjęto w nim założenie, że „*dyskurs akademicki i medialny*” oddziałuje na rozwój socjologii środowiska oraz podjęto się próby poznania sposobu, w jaki się to dzieje. Brakuje jednak zarówno przekonującej definicji i operacjonalizacji użytych kategorii (zarówno zmiennej zależnej, jak i zmiennych niezależnych), jak również uprawdopodobnienia występowania zależności pomiędzy nimi. Aby tego dokonać należałoby po pierwsze zdefiniować co Autorka rozumie poprzez „*rozwój socjologii środowiska*” (zmienna zależna) oraz „*dyskurs akademicki i medialny*” (zmienna niezależna). Jeśli chodzi o zmienną zależną, to nie do końca wiadomo czy chodzi o rozwój socjologii krajowej, środkowo-europejskiej czy też światowej. Nie jest też jasne jak oceniać stopień, kierunek i dynamikę tego rozwoju. Autorka przedstawia co prawda w pierwszym rozdziale całościowy, ale z natury rzeczy bardzo ogólny opis historii socjologii środowiska i jej roli w socjologii ogólnej, w tym różnic jakie wykształciły w trakcie swego rozwoju amerykański i europejski odłamek tej subdyscypliny. Z uwagi na ogólny charakter tego opisu, chcąc wykazać wpływ na taką globalnie rozumianą socjologię środowiska należałoby skoncentrować się na wybranym obszarze badawczym w zakresie tej subdyscypliny, czego jednak Autorka nie robi.

Odnosząc się natomiast do rozwoju socjologii środowiska w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej, należałoby zrekonstruować dorobek socjologów środowiska z Polski, Słowacji i Ukrainy (również w wybranym zakresie tematycznym). Taka próba również została w monografii podjęta (s. 49), natomiast sposób w jaki to zrobiono budzi szereg zastrzeżeń. Przede wszystkim rekonstrukcja badań socjologicznych dotyczących środowiska ma charakter bardzo wybiórczy i pomija szereg kluczowych prac. Autorka opiera się głównie na starszych źródłach wymienionych w pracy doktorskiej W. Trempały oraz, jak sama wskazuje, wybranych przez siebie aktualnych projektach badawczych socjologów środowiska. Nie analizuje przy tym prac powstałych w wyniku tych projektów, a tylko ich tematykę. Powstałe zestawienie jest konfrontowane z również dosyć wybiórczym i z natury ogólnym zestawieniem prac autorów zachodnioeuropejskich, na podstawie czego Habilitantka formułuje trudne do weryfikacji twierdzenia o tym, że badacze z Europy Środkowo-Wschodniej pewnymi tematami zajmują się chętniej a innymi rzadziej niż socjologowie zachodnio-europejscy (s. 59-60).

Podobne niejasności napotykamy przy konceptualizacji zmiennej niezależnej (dyskurs akademicki i medialny). Poza ogólną definicją dyskursu (dopiero na s. 108) brakuje bardziej precyzyjnej definicji zastosowanego pojęcia. Stwarza to problemy, zwłaszcza przy dyskursie akademickim. Czytając Wstęp miałem wrażenie, że autorka spróbuje zrekonstruować dyskusje naukowe toczące się w środowisku akademickim badanych państw, zwłaszcza wśród socjologów środowiska, i oceni w jaki sposób te dyskusje rozwijają pole badawcze socjologii

środowiska. Myliłem się jednak, gdyż z treści pracy wynika, że poprzez „*dyskurs akademicki*” Autorka rozumie wyniki przeprowadzonych badań ankietowych, o czym świadczy np. sformułowanie pytania „*Czy dyskurs akademicki w sposób znaczący różni się od dyskursu prasowego w każdym z państw?*” i następujące w dalszej części pracy porównanie wyników badań ankietowych z zrekonstruowanym dyskursem prasowym. Trudno się jednak zgodzić z Autorką, że badania ankietowe nakierowane na poznanie świadomości i inteligencji środowiskowej wybranych nauczycieli akademickich pozwalają na zrekonstruowanie dyskursu akademickiego – w tym celu należałoby prześledzić treść publikacji naukowych dotyczących wybranego zagadnienia i zrekonstruować zmiany sposobu myślenia o tym zagadnieniu. Oczywiście można przyjąć, że Autorka ma inną definicję dyskursu naukowego (której jednak jasno nie wyraża), ale w tym przypadku trudno jest szukać zależności pomiędzy badaniem inteligencji i świadomości środowiskowej bardzo wąskiej grupy nauczycieli akademickich z regionalnych uniwersytetów ($n = 36$, po 12 osób z każdego z trzech państw) nie specjalizujących się w socjologii środowiska, a rozwojem tej subdyscypliny.

Podobnie mam wątpliwości dotyczące relacji pomiędzy dyskursem medialnym a rozwojem socjologii środowiska. Być może można byłoby dokonać rekonstrukcji dyskursu medialnego w wybranych państwach w dłuższym okresie czasu i pokazać, w jaki sposób wpływał on na podejmowanie określonych tematów badawczych przez socjologów środowiska. Dostyc karkołomna natomiast wydaje się próba wykazania wpływu dyskursu wizualnego z jednego tygodnika krajowego w jednym roku kalendarzowym (kilkanaście artykułów) na rozwój subdyscypliny naukowej.

Patrząc na monografię od strony wkładu naukowego Habilitantki najbardziej obiecującymi jej fragmentami są wyniki badań dotyczących inteligencji i świadomości środowiskowej oraz analizy dyskursu wizualnego. Dlatego też, w mojej ocenie monografia powinna zaczynać się rozdziałem lub rozdziałami definiującymi podstawowe kategorie, którymi Habilitantka będzie się posługiwała w monografii (czyli właśnie inteligencji środowiskowej oraz świadomości środowiskowej, a także dyskursu środowiskowego), zarysowującymi ich genezę oraz ewolucję dyskursu naukowego wokół nich. Powinien przy tym zostać zrekonstruowany dorobek socjologów środowiska (zarówno spoza regionu Europy Środkowo-Wschodniej jak i z Polski, Słowacji i Ukrainy) w zakresie wymienionych wyżej zagadnień. W ten sposób można byłoby pokazać co wiemy na temat np. świadomości środowiskowej Polaków i jej zmian oraz tego, jak różni się ona od świadomości Słowaków, Ukraińców czy Niemców. Szczególnie brakuje w monografii rekonstrukcji dyskursu naukowego dotyczącego świadomości ekologicznej. Temat ten jest jednym z głównym osi dyskusji naukowej w polskiej socjologii środowiska i został już zaprezentowany w bardzo bogatym dorobku publikacyjnym sięgającym końca lat 80-tych (np. Burger, 2005; Mirowski, 1999; Sadowski, 2000; Wódz, 1990). Niestety w monografii brak jego bliższego opisu. Wprowadzenie do tematyki świadomości środowiskowej (s. 181-186) nie wypełnia tej luki, ponieważ ma bardziej charakter definicyjny-systematyzujący, w większości cytuje prace nie-socjologów oraz nie uwzględnia empirycznych wyników badań socjologicznych, które mogłyby być wykorzystane jako tło do dyskusji wyników uzyskanych przez Autorkę. Nie wiemy zatem jaki jest stan świadomości środowiskowej w badanych państwach, czy podlegał zmianom oraz które grupy społeczne były badane. Nie wiemy też jak można odnieść uzyskane wyniki do prac spoza regionu. Jeżeli nawet taka sugestia się pojawia,

to w sposób trudny do zweryfikowania – np. na s. 200 stwierdzono, że „*nawet stosunkowo dobry stan inteligencji środowiskowej wśród słowackich studentów wciąż nie dorównuje jej poziomowi prezentowanemu przez obywateli tzw. starych państw Unii Europejskiej*”, ale umieszczony link internetowy do źródła tej informacji nie działa i brak jest danych bibliograficznych (to też jedno z dosyć uciążliwych niedociągnięć monografii, w której część prac, na które autorka się powołuje, nie ma właściwego opisu bibliograficznego, a umieszczone linki internetowe nie działają).

Warto byłoby również wskazać wcześniejsze prace wykorzystujące Krytyczną Analizę Dyskursu do badań dyskursu środowiskowego (w tym dyskursu medialnego) – w przypadku Polski można tu chociażby wskazać dorobek D. Rancew-Sikory lub A. Wagner. Na tej podstawie Habilitantka mogłaby również zidentyfikować, jak Jej badania wpisują się w istniejący dyskurs naukowy dotyczący badanych zagadnień i wskazać, które luki badawcze wypełnia poprzez swoje prace. Jednak w związku z brakiem tła naukowego podejmowanych tematów, prezentowane w kolejnych rozdziałach wyniki są pozbawione odniesienia do istniejącego już dorobku dyscypliny. Nie wiemy czy potwierdzają zidentyfikowane już prawidłowości czy też może wskazują na nowe, nie stwierdzone do tej pory zjawiska społeczne. Jest to niestety bardzo istotnym brakiem monografii. W istniejącym kształcie monografii pytania badawcze dotyczące konkretnych kategorii są przedstawione w rozdziale III (od s. 107), jeszcze przed rozdziałami opisującym te kategorie oraz potrzebę podjęcia badań z ich wykorzystaniem.

W wyniku obecnej konstrukcji pracy, duża część monografii ma w mojej ocenie charakter zbędnego opisu zagadnień nie mających znaczenia dla zrozumienia kontekstu i potrzeby przeprowadzenia opisanych w dalszej części badań oraz mających mało socjologiczny charakter (zwłaszcza rozdziały dotyczące rozwoju badań środowiskowych i stanu środowiska badanych państw). Zabrakło natomiast kluczowych informacji pozwalających na zrozumienie historii intelektualnej zagadnień, które Habilitantka porusza w swoich projektach, w tym zwłaszcza w krajowym dyskursie naukowym.

Warto przy tym zwrócić uwagę na opis stanu środowiska trzech badanych państw, który zaprezentowano w rozdziale IV monografii, ze szczegółowym rozbiciem na stan powietrza, emisję gazów cieplarnianych, stan wód, gleby, różnorodności biologicznej, lasów, odpadów i innych specyficznych wyzwań. Ma to według Habilitantki służyć „*za podstawę i punkt odniesienia dla społecznej percepcji środowiska*” (s. 120). Jednak w kolejnych częściach monografii nie są badane reprezentatywnej grupy Polaków czy Ukraińców, a studentów i nauczycieli akademickich zamieszkujących konkretne regiony o specyficznym, niereprezentatywnym dla całego kraju stanie środowiska. Bardziej wskazane byłoby zatem opisanie „*stanu środowiska przyrodniczego, w którym oni zamieszkują*” (s. 117), czyli tego regionalnego. Czy zatem „*obiektywna*” ocena na poziomie krajowym pozwala zrozumieć odpowiedzi udzielone przez rekrutowanych z regionu studentów? Mam co do tego duże wątpliwości. Ponadto, niekiedy sposób zaprezentowania wyników w formie „twardych” danych nie pozwala na rzeczywistą ocenę stopnia zanieczyszczenia środowiska mogącą być podstawą do porównań – na przykład ilość produkowanych odpadów należałoby przedstawić w przeliczeniu na jednego mieszkańca, a wielkość pozyskania drewna powinna uwzględniać

powierzchnie zalesioną w danym kraju (m^3/ha) lub w przeliczeniu na procent rocznego przyrostu drewna. Kolejną kwestią są zależności pomiędzy „*obiektywnym*” stanem środowiska, a jego społecznym odbiorem. Tutaj też istnieje polska literatura na temat społecznego postrzegania zanieczyszczeń oraz roli ruchów społecznych w uświadamianiu społeczeństwu istniejących zagrożeń (np. Frankowski, 2020). Sama Autorka pisze, że „*wiedza na temat zmian zachodzących w środowisku kształtuje sposób jego doświadczania i oceniania*” (s. 120). Wychodząc z pozycji socjologii środowiska należałoby również zadać sobie pytanie o możliwość „*obiektywnego*” opisu stanu środowiska w oparciu o „*twarde dane*” (s. 120). Czy to, że Polska należy do czołówki państw Unii Europejskiej, jeżeli chodzi o powierzchnię terenów chronionych, oznacza, że tereny te są rzeczywiście chronione? Jak postrzegają realizowaną tam ochronę przyrody różne grupy społeczne w Polsce? Czy stan zdrowotny drzew jest największym problemem dotyczącym lasów w Polsce? Według których grup aktorów społecznych? Czyją perspektywę prezentują analizowane dokumenty, a czyją pomijają? To ważne pytania, które wymagają krytycznego namysłu przy wykorzystaniu podobnego materiału w pracy socjologicznej i pokazania czytelnikowi, że jest się świadomym istniejących problemów odnosząc się do odpowiednich pozycji literaturowych w tym zakresie.

Koncentrując się na kluczowych fragmentach monografii odnoszących się do przeprowadzonych przez Autorkę badań, należy zwrócić uwagę na niejasności, co do definicji i zasadności zastosowania wybranych kategorii analitycznych, tj. inteligencji środowiskowej oraz świadomości środowiskowej. Nie jest dla mnie do końca jasne skąd Autorka zaczerpnęła definicję świadomości środowiskowej (s. 180). Czy jest to definicja zapożyczona od innych autorów czy też Jej autorska definicja? A jeżeli ta druga, to czym się różni od definicji ugruntowanej w literaturze? O ile kategoria „*świadomości ekologicznej*” była często wykorzystywana w badaniach socjologicznych (jak pisałem wyżej), to zasadność wykorzystania terminu „*inteligencji ekologicznej*” w badaniach z zakresu socjologii środowiska może już budzić pewne wątpliwości. Autorka rekonstruuje to pojęcie na podstawie jednej pracy z zakresu psychologii inteligencji (Gardner 1995), jednej monografii dotyczącej ogólnie ochrony środowiska (Dobrzańska et al. 2008) oraz jednej monografii dotyczącej styku ekologii i nauk humanistycznych (Tyburski 2013). Co więcej, w cytowanej pracy Gardniera z 1995 r., pojęcie inteligencji ekologicznej nie występuje, co zdaje się sugerować Autorka. Poszukując na własną rękę źródeł tego pojęcia natrafiłem głównie na literaturę psychologiczną z zakresu badania różnych typów inteligencji, gdzie termin ten pojawił się w latach dwutysięcznych. Przykładowo, Tirri i Nokelainen (2008) dodają inteligencję środowiskową jako dziewiąty wymiar inteligencji i operacjonalizują ją na potrzeby konstrukcji narzędzia psychologicznych badań nad inteligencją. Natomiast sposób zaprezentowania tej kategorii w monografii sugeruje, że jest to pojęcie ugruntowane w literaturze, co może być mylące. Wydaje się, że Autorka na nowo definiuje tą kategorię korzystając z różnych źródeł, niekoniecznie odnoszących się bezpośrednio do inteligencji ekologicznej. Samo w sobie nie jest to wadą, ale w mojej ocenie powinno się to jasno zaznaczyć oraz uzasadnić potrzebę stworzenia takiej nowej konstrukcji lub wskazać wprost źródło przyjętych definicji. Wracając do jednej z moich wcześniejszych uwag, dyskurs naukowy dotyczący tej kategorii należałoby zrekonstruować, żeby pokazać, co nowego wnoszą prezentowane badania. Czynią to np. autorzy hiszpańscy, którzy podejmują podobny temat badaczy (Torroba Diaz et al., 2023). Zamiast tego w

monografii znalazł się rozdział „*Inteligencja i świadomość środowiskowa wśród członków ruchów środowiskowych*”, w którym opisano cechy ruchów społecznych na rzecz środowiska. Nie za bardzo wiadomo, jaki był cel tego podrozdziału, gdyż badania Autorki prezentowane później nie dotyczyły ruchów środowiskowych, a studentów i nauczycieli akademickich. Nie wiemy natomiast, czy były realizowane podobne badania wśród wybranych grup i jakie były ich wyniki.

Rekonstrukcja dyskursu dotyczącego inteligencji środowiskowej byłaby o tyle wskazana, że na pierwszy rzut oka pojęcia świadomości środowiskowej oraz inteligencji środowiskowej są do siebie bardzo zbliżone znaczeniowo. Warto byłoby też pokazać, że wykorzystując kategorię inteligencji uzyskujemy jakąś wartość dodaną niż gdybyśmy tylko analizowali świadomość ekologiczną, zwłaszcza że Autorka sugeruje pewne zależności pomiędzy stanem inteligencji a stanem świadomości środowiskowej (s. 231). Autorka odnosi się do tego dopiero na s. 201 oraz 229 pisząc, że „*inteligencja i świadomość środowiskowa stanowią dwie uzupełniające się predyspozycje kształtujące stosunek człowieka do otoczenia przyrodniczego. Na inteligencję środowiska składają się bardziej „subtelne” elementy, których poziom trudno jest zbadać, ponieważ dotyczą sfery mentalnej i nie ujawniają się jawnie czy bezpośrednio. Łatwiejsze jest natomiast poznanie stanu świadomości środowiskowej, gdyż ujawnia się on w określonych zachowaniach i podejmowaniu konkretnych działań*”. Stwierdzenie to budzi wątpliwości – po pierwsze świadomość środowiskowa zawiera również szereg elementów dotyczących sfery mentalnej (jak sama nazwa wskazuje); po drugie inteligencja środowiskowa, tak jak jest definiowana przez część badaczy zjawiska, również odnosi się do praktycznych działań. Przykładowo, Tirri i Nokelainen (2008) wyróżniają trzy wymiary tej inteligencji – (1) radość odczuwana z piękna i doświadczeń związanych z przyrodą (*ang. love for nature*); (2) waga jaką przykładamy do działań na rzecz ochrony przyrody (*ang. protection of animal rights and nature*); (3) uwaga zwracana na przyzwyczajenia konsumpcyjne, tak aby nie wpływały one negatywnie na środowisko (*ang. environment friendly consumption*). Autorka również uwzględnia postawy konsumenckie, ale już w kategorii świadomości ekologicznej (s. 208).

Moje kolejne uwagi chciałbym skierować w stronę metodologii przeprowadzonych przez Habilitantkę badań oraz jej wpływu na możliwość odpowiedzenia na zadane przez nią pytania badawcze. Po pierwsze brakuje mi dokładnego omówienia narzędzia badawczego (ankiety) oraz szczegółowego opisu sposobów operacjonalizacji zastosowanych kategorii inteligencji oraz świadomości środowiskowej. Szkoda, że Autorka nie zamieściła w monografii treści ankiety oraz nie zaprezentowała analiz statystycznych, które zastosowała (jest tylko odniesienie do artykułów, gdzie te analizy były przeprowadzone). W mojej ocenie, przywołując wyniki tych analiz w treści monografii powinno się również zamieścić dane oraz wnioski statystyczne, na podstawie którego wyciągnięto te wnioski. W obecnym kształcie mamy do czynienia wyłącznie z zestawieniem średnich wyciągniętych z odpowiedzi polskich, słowackich i ukraińskich studentów, co oczywiście jest ciekawe, ale dla precyzji metodologicznej wymagałoby również przedstawienia choćby statystycznej analizy istotności stwierdzonych różnic. Czasami brakuje też informacji o liczbie uzyskanych odpowiedzi – np. na s. 210 mowa o wąskiej grupie studentów, ale nie wiadomo ile osób ona liczyła.

Więcej pytań powstaje, jeśli chodzi o ankietę wśród nauczycieli akademickich. Nie wiadomo na przykład dlaczego „w wyniku przeprowadzonych badań zebrano przede wszystkim dane o charakterze jakościowym, mniej natomiast uzyskano danych ilościowych” (s. 210). Czy chodzi o to, że próba była zbyt mała? Czy może respondenci nie odpowiadali na pytania zamknięte? Rozumiem, że uwzględniono tylko odpowiedzi na pytania otwarte, natomiast brakuje choćby podstawowych informacji o metodach analizy jakościowej uzyskanych danych. Czy stosowano jakąś metodę kodowania, a jeśli tak to jaką? Czy stosowano jakieś narzędzia analityczne (np. programy komputerowe do analizy jakościowej)? Kolejna kwestia to możliwość porównania danych ilościowych i jakościowych oraz dwóch zbiorów danych jakościowych. Na jakiej podstawie stwierdzono na przykład, że „ogólnie poziom inteligencji środowiskowej polskich wykładowców był podobny do poziomu, jaki prezentowali polscy studenci” (s. 212) a „wśród polskich wykładowców to humaniści zaprezentowali wyższy poziom inteligencji środowiskowej” (s. 219)? Albo, że „wykładowcy z Polski bardziej byli skłonni postrzegać troskę o środowisko jako długofalowy projekt”? Lub też „najniższym poziomem inteligencji środowiskowej odznaczyli się jednak ukraińscy wykładowcy”, a „najwyższy poziom inteligencji środowiskowej prezentowali słowaccy wykładowcy”. Jakościowy charakter badań nie pozwala w moim przekonaniu na tego typu sądy, chyba że zastosowano metodologię łączącą w sobie elementy jakościowe i ilościowe, o czym nie było mowy. Ponadto, Autorka używa uogólnień typu „słowaccy naukowcy (...) przyrodę uznawali za wartość bardzo cenną i autoteliczną” (s. 213). Czy wszyscy? Mam wrażenie, że z uwagi na małą próbę badawczą Autorka odeszła od analizy ilościowej, ale wciąż korzystała z uzyskanych danych o charakterze ilościowym. Sugeruje to choćby stwierdzenie, że wykładowcy „najbardziej byli skłonni okazywać szacunek zwierzętom” (s. 214), co jak rozumiem było oparte na danych analogicznych do tych przedstawionych w Tab. 32 (co do studentów), a więc ilościowych. A przecież próba była zbyt mała, by wyciągać z niej wnioski. Korzystając natomiast wyłącznie z danych jakościowych można byłoby stwierdzić, że pewne wypowiedzi pojawiały się u określonej grupy, a nie pojawiały się u innej (tak jak to robi Autorka choćby na s. 216), ale nie powinno się w moim przekonaniu uogólniać tych wypowiedzi na całą grupę (np. „polski wykładowcy przyznawali”). Tutaj pojawia się natomiast wątpliwość, co do możliwości wyciągania tak daleko idących wniosków (np. „konkludując, ogólnie stan inteligencji środowiskowej polskich nauczycieli akademickich był niezadawalający”) na podstawie pięciu otwartych pytań w ankiecie. Co więcej, nie wiemy ilu respondentów na nie rzeczywiście odpowiedziało, a jeśli tak to na które. W związku z powyższymi zastrzeżeniami wątpliwości budzi możliwość odpowiedzi na pytania badawcze stawiane przez Autorkę i dotyczące porównania inteligencji i świadomości środowiskowej studentów i nauczycieli oraz zależności pomiędzy inteligencją i świadomością środowiskową nauczycieli różnych państw (s. 107).

Istotne zastrzeżenia metodologiczne budzą również badania dyskursu wizualnego. Sam pomysł analizy dyskursu jest ciekawy i wart realizacji, natomiast sposób wykonania wywołuje szereg pytań i wątpliwości. Po pierwsze, jak sama autorka wskazuje, dokonano wyboru tygodników o największym nakładzie, ale jednocześnie o różnym profilu ideologicznym – centrolewicowa Polityka, została zestawiona z konserwatywnym tygodnikiem słowackim oraz ukraińskim „tygodnikiem klasy średniej”. Już sam profil czasopisma może zatem wpływać na zamieszczane tam treści i materiały wizualne, co niekoniecznie będzie reprezentatywne dla medialnego

dyskursu wizualnego w danym państwie. Być może większy sens miałyby porównanie tygodników o podobnym profilu ideologicznym, co wyeliminowałoby tę zmienną. Co więcej przyjęto bardzo wąski zakres materiałów objętych badaniem, uwzględniający wyłącznie artykuły opublikowane w 2017 roku i dotyczące tematyki środowiskowej. W związku z tym przeanalizowano stosunkowo niewiele artykułów (odpowiednio 15, 15 i 11) i niewielką liczbę zdjęć (31, 17, 10), przy czym prezentując zebrane zdjęcia Autorka zamieszcza materiały wizualne, które zdjęciami nie są (s. 238). Co więcej, przedstawiając materiały z tygodnika „Polityka” Autorka sugeruje, że przedstawia „wszystkie zdjęcia dotyczące kwestii środowiskowych, jakie ukazały się w papierowej wersji tego tygodnika w 2017 roku” (s. 236). Jednak pobieżne przejrzanie bazy artykułów tego tygodnika sugeruje, że tak nie jest – na przykład w numerze z 23.08.2017 jest artykuł o polowaniach (s. 26) z jednym zdjęciem; w numerze z 31.05.2017 artykuł o sporze wokół Puszczy Białowieskiej (s. 37) zilustrowany trzema zdjęciami; a w numerze z 01.03.2017 (s. 15) artykuł o nadmiernej wycince drzew z jednym zdjęciem. Dlaczego te artykuły nie zostały uwzględnione w analizie i wykazie tematycznym (s. 116)? Duże wątpliwości budzi sposób wyboru niewielkiej liczby zdjęć (odpowiednio 5, 4 i 4) do analizy przez Autorkę, która zdecydowała się na selekcję „w sposób arbitralny (...) [gdź] obrazy te umożliwiały przeprowadzenie najbardziej interesującej analizy i interpretacji) (s. 236). Brakuje tu refleksji nad reprezentatywnością takiego wyboru dla dyskursu oraz szerzej nad ograniczeniami związanymi z wielkością zgromadzonego korpusu. Wreszcie z opisu analizowanych zdjęć wynika, że Autorka dokonała nie tylko analizy wizualnej, ale również analizy treści artykułów skąd pochodzą materiały wizualne, czego nie uwzględniono w opisie metodologicznym, a co może mieć oczywiście wpływ na interpretacje zebranego materiału. Nie ma w tym nic złego, pod warunkiem, że nie będzie się o tym pisało tylko w kontekście analizy „dyskursu wizualnego”, co jest mylące bo akurat w zaprezentowanym opisie wyników analiza treści ma bardzo duże znaczenie.

Wymienione wyżej kwestie metodologiczne znajdują swoje odzwierciedlenie w przedstawionych przez Autorkę wynikach analizy. Przede wszystkim Autorka wybiera arbitralnie zdjęcia, po czym wysuwa uogólniające sądy na temat podejmowanych przez redakcje tematów. Wydaje się, że lepszym pomysłem byłoby zanalizowanie całości uzyskanego materiału, co ograniczyłoby zarzut arbitralności w doborze materiału oraz dostosowywania materiału do z góry założonych tez (np. zbieżnych z wynikami badań ankietowych). Taki dobór uzasadniałby również w większym stopniu używanie terminu „dyskurs medialny”, które w obecnym kształcie jest dosyć wątpliwe. W analizie materiału Autorka nie jest przy tym w pełni konsekwentna, np. pisze, że „wszystkie obrazy, poza jednym, prezentowały czyste środowisko, praktycznie nie pojawiał się temat jego zanieczyszczenia (...). Przekaz nie wywoływał u odbiorcy negatywnych emocji, ale zachęcał do refleksji”. Czy mowa o wybranych zdjęciach czy o wszystkich? Tu wydaje się, że o wszystkich, bo wśród wybranych nie ma zdjęć prezentujących zanieczyszczenia. W takim razie warto byłoby również wspomnieć o dwóch zdjęciach, które prezentują wycięty las i mogą być interpretowane jako wskazujące na pewien problem środowiskowy. Autorka sugeruje również, że w dyskursie słowackim „elementy przyrody (...) prezentowane były głównie jak owarłość autoteliczna, rzadziej natomiast jako dobro użytkowe” (s. 267), podczas gdy prezentowane zdjęcia przedstawiały właśnie przyrodę jako obiekt użytkowy działań ludzkich (las jako obiekt turystyczny lub źródło

drewna, rzeka Dunaj jako szansa rozwoju gospodarczego, transportowego i turystycznego, park pełniący funkcję cmentarza). Podobnie w tygodniku ukraińskim w korpusie znalazło się kilka zdjęć prezentujących wyłącznie estetyczne walory przyrodnicze, ale Autorka stwierdza że „w ukraińskim dyskursie prasowym pomijane były aspekty estetyki i wrażliwości (...) a samo czyste środowisko nie było przedstawiane jako cenne dobro” (s. 265). Sama analiza materiałów wizualnych jednak tego nie sugeruje, a nawet wskazuje na coś przeciwnego. Nie znajduję również podstaw do stwierdzenia, że w polskim i ukraińskim dyskursie zła kondycja środowiska jest „na ogół uznawana za stan normalny, a w obliczu rozwoju ekonomicznego – nawet pożądaną”. Co ciekawe, Autorka pisze w podsumowaniu, że „nie tyle profil czasopisma, co cechy kulturowe decydowały o sposobie prezentowania kwestii środowiska w tygodniku”. Na jakiej podstawie Autorka doszła do takiego wniosku? Wydaje się, że żeby móc taką tezę postawić należałoby zbadać dyskurs czasopism o innych profilach ideologicznych z analizowanych państw. Jeżeli przedstawiałyby one rzeczywiście podobny dyskurs niezależnie od profilu, można byłoby uznać, że nie ma on znaczenia. Jednak w tym przypadku takiej analizy nie wykonano. Postawiono natomiast tezę o oddziaływaniu „cech kulturowych”, podobnie zresztą jak w interpretacji wyników ankiet. Zabieg ten wymaga komentarza.

Przede wszystkim Autorka nie zdefiniowała co rozumie przez „cechy kulturowe”. Z jednej strony pyta więc o wpływ cech kulturowych na dyskurs, a z drugiej wszelkie zidentyfikowane różnice tłumaczy tymi cechami (przedstawianymi jako zmienna niezależna) nie uwzględniając innych cech (np. ekonomicznych, prawnych, instytucjonalnych), pisząc na koniec, że „specyfika kulturowa znajdowała wyraźne odzwierciedlenie w przekazie prasowym każdego tygodnika” (s. 269). Podobnie miało to miejsce w przypadku badań ankietowych, gdzie jedno z pytań badawczych dotyczyło tego, „czy kontekst kulturowy w istotny sposób różnicuje stan inteligencji i/lub świadomości środowiskowej respondentów” (s. 107, s. 219) oraz w przypadku badań stanu środowiska – „Czy stan środowiska zależy od specyfiki kulturowej danego państwa?”. Jednak w monografii, pomimo bardzo częstego posługiwania się terminem specyfiki czy cech kulturowych, trudno znaleźć jakąś konceptualizację tego pojęcia lub odniesienie do literatury pozwalającej na opis tych cech. Przykładowo, Autorka pisze, że „kultura słowacka propagowała cnoty środowiskowe”, a „kultura polska i ukraińska nie promowały dostatecznie wartości środowiskowych” (s. 230), a także że polska i ukraińska kultura „wyżej cenią wartości materialne niż środowiskowe” (s. 276). Na jakiej podstawie wysunięto te twierdzenia nie poparte żadnymi odniesieniami do literatury? Pewne odniesienia do historii i gospodarki badanych regionów można znaleźć w rozdziale III, ale brak tu opisu cech charakterystycznych dla całości społeczeństwa, co byłoby potrzebne przy ocenie dyskursu ogólnokrajowego. Być może cechy kulturowe mają wpływ na odpowiedzi, ale należałoby zidentyfikować takie cechy na podstawie literatury lub własnych badań, a następnie sprawdzić czy te zidentyfikowane cechy mogą tłumaczyć zaobserwowane różnice lub nie. O ile jeszcze w przypadku Polski Autorka, podsumowując wyniki badań dyskursu, cytuje jeden raport na temat badań dotyczących świadomości ekologicznej mieszkańców Polski (s. 269), to w przypadku Ukrainy i Słowacji takich odniesień brakuje. Również w przypadku Polski to odniesienie literaturowe jest wątpliwe, ponieważ dotyczy świadomości ekologicznej, a nie kultury jako takiej. W poprzednich rozdziałach Autorka tłumaczyła różnice w poziomie świadomości ekologicznej różnicami kulturowymi (np. s. 105), natomiast przy analizie dyskursu zrównuje

cechy kulturowe ze świadomością ekologiczną. W podsumowaniu monografii natomiast zdaje się sugerować, że to wyniki badań ankietowych są rekonstrukcją kultury (s. 276). Niestety, ponownie widać tutaj niedociągnięcia, jeśli chodzi o konceptualizację podstawowych kategorii, którymi posługuję się Autorka oraz relacji pomiędzy nimi. Widać to zwłaszcza przy podsumowaniu wyników badań stanu środowiska, gdy Autorka odpowiadając na pytanie o wpływ specyfiki kulturowej sugeruje, że jest ona głównym czynnikiem wpływającym na stan środowiska, ale nie pisze dlaczego. Sugeruje jednocześnie różnice pomiędzy kulturą polską a „standardami kultury Zachodu” oraz pisze o szczególnym docenianiu czystego środowiska w kulturze słowackiej, powołując się na bliżej nieznane źródło (jest tylko tytuł i rok publikacji), do którego nie ma dostępu.

Podsumowując powyższe uwagi dotyczące monografii należy niestety stwierdzić, że nie realizuje ona celów badawczych, które przed sobą stawia. Nie znajdziemy w niej rekonstrukcji środkowo-europejskiego dyskursu naukowego, gdyż nie prześledzono dyskusji naukowej toczącej się pomiędzy socjologami środowiska w badanych państwach. Nie zrekonstruowano również dyskursu medialnego ze względu na niedociągnięcia metodologiczne i konceptualne zrealizowanego badania dyskursu. Potencjalnie najbardziej wartościowe elementy monografii, dotyczące wyników badań nad inteligencją środowiskową i świadomością środowiskową, również nie zostały w mojej ocenie właściwie zaprezentowane na tle literatury dotyczącej tych kategorii, która pozwalałaby na identyfikację potrzeby prowadzenia badań oraz sposobu, w jaki wypełniają one ewentualną lukę badawczą. Prezentowany materiał badawczy nie zawiera prezentacji narzędzi badawczych oraz części danych i analiz, na podstawie których wyciągane są wnioski prezentowane w monografii. Wątpliwości budzą zwłaszcza metody analizy danych ankietowych nauczycieli akademickich i prezentowane na ich podstawie wnioski. Podobnie wiele zastrzeżeń budzi metodologia przeprowadzenia badań dyskursu oraz interpretacje i wyniki, które zostały na ich podstawie przedstawione w książce. Bazując na wybiórczym zestawieniu podejmowanych przez badaczy społecznych tematów badawczych i stosunkowo skąpych danych zebranych na niewielkiej próbie respondentów, Autorka wysunęła jednak daleko idące wnioski dotyczące kultury państw Europy Środkowo-Wschodniej, świadomości środowiskowej jej mieszkańców oraz dorobku naukowców zajmujących się tematyką środowiskową w tym regionie. Starając się pokazać stwierdzone zależności, posługiwała się przy tym słabo zdefiniowanymi kategoriami, których związek przyczynowo-skutkowy nie był dodatkowo, w mojej ocenie, wystarczającej mierze uprawdopodobniony.

Należy przy tym zauważyć, że pomimo stwierdzonych wad monografii, Habilitantce udało się przełożyć zgromadzone dane i uzyskane wyniki na pokaźny dorobek publikacyjny (11 artykułów), w tym dwa artykuły opublikowane w dobrych czasopismach o zasięgu międzynarodowym. Pierwszym z nich jest praca z 2017 roku pt. „*Level of environmental intelligence among university students from selected countries of Central and Eastern Europe*”, opublikowana w czasopiśmie „*Civil Engineering and Environmental Systems*” (wyd. Taylor & Francis; IF: 1,7), która przedstawia wyniki badań poziomu inteligencji środowiskowej studentów z czterech państw i sugeruje, że proces edukacji w ograniczonym stopniu wpływa na poziom tej inteligencji, nie przekładając się na podejmowanie działań pro-przyrodniczych. Druga praca nosi tytuł „*Environmental Activities of Academic Teachers From Selected Central and Eastern European Countries*” i została opublikowana w 2020 roku w czasopiśmie „*Natural*

Hazards” (wyd. Springer Nature; IF 3,3). Habilitantka oceniła w nim poziom zaangażowania w sprawy ochrony środowiska nauczycieli akademickich z czterech państw (trzech przedstawionych w monografii oraz z Czech) i porównanie go z wynikami badań ankietowych wśród studentów. Podobnie jak w swojej książce Autorka konkluduje, że nie ma istotnych różnic w poziomie zaangażowania pomiędzy nauczycielami i studentami, a działania ograniczają się do najprostszych działań wymaganych przez prawo. Znow pojawia się tu teza o dominacji czynnika kulturowego w kształtowaniu tych postaw.

Wśród artykułów niezwiązanych tematycznie z monografią Habilitantka wymienia osiem prac, z których jedna, pt. „Zjawisko wykluczenia ekologicznego w badaniach socjologicznych” opublikowana w 2016 r. w czasopiśmie „*Praca Socjalna*”, opiera się na badaniach ankietowych, których wyniki były opisane w monografii. Autorka podejmuje w niej temat wykluczenia ekologicznego i wskazuje, że najczęściej ze zjawiskiem tym stykali się studenci ze Słowacji i Czech, a także studenci o gorszej sytuacji materialnej. Kolejne prace oparte były o nieopublikowane wcześniej dane. Zwrócić wśród nich należy szczególną uwagę na trzy prace, które ukazały się w uznanych czasopismach o zasięgu międzynarodowym.

Pierwsza z nich to praca pt. „*The process of climate change in mass media discourse using the example of Polish and international editions of “Newsweek” magazine*” opublikowana w 2018 roku w czasopiśmie „*Environmental Science and Pollution Research*” (wyd. Springer Nature; IF: 5,8). Praca wykorzystuje Krytyczną Analizę Dyskursu do badania przekazu prasowego w polskiej i międzynarodowej edycji tygodnika „*Newsweek*”. Do analizy wybrano teksty dotyczące zmian klimatu z lat 2001-2006 oraz 2012-2016. Autorka postawiła dwie hipotezy badawcze dotyczące większej wagi spraw klimatycznych w międzynarodowej edycji oraz większego znaczenia tematów klimatycznych w późniejszym analizowanym okresie niż we wcześniejszym. Większą liczbę artykułów stwierdzono w polskiej edycji czasopisma (33 przy 21 w wersji międzynarodowej), przy czym w pierwszym okresie objętym badaniem było ich więcej (21) niż w okresie późniejszym (12). W artykule w szczegółowy sposób przeanalizowano całość zgromadzonego korpusu w rozbiciu na cechy klimatu (ocieplanie, niestabilność, ochładzanie) oraz skutki (pozytywne, negatywne i neutralne). Autorka wskazała różnice w prezentowaniu tematu dotyczące zwłaszcza nacisku na konsekwencje zmiany klimatu w Europie w edycji polskiej oraz rolę ekonomicznych interesów USA w edycji międzynarodowej. W edycji międzynarodowej przywiązywano przy tym większą wagę do możliwych praktycznych działań z zakresu mitygacji i adaptacji do zmian klimatu, ale nie stwierdzono jednocześnie by w późniejszym z analizowanych okresów przywiązywano do tego zjawiska większe znaczenie niż w okresie wcześniejszym. Stwierdzono również ciekawe różnice jeśli chodzi o prezentowanie zmiany klimatu w edycji międzynarodowej między badanymi okresami z perspektywy polityczno-prawnej do perspektywy społeczno-przyrodniczej. Zwraca przy tym uwagę ostrożność Autorki w formułowaniu wniosków wynikających z analizy jakościowej. W konkluzjach artykułu Autorka odrzuca pierwszą hipotezę oraz potwierdza drugą. Jakkolwiek w pracy pojawiają się również pewne wątpliwe wątki (np. rola kontekstu kulturowego), widać w niej duży postęp w stosunku do analizy przedstawionej w monografii. Dotyczy to zarówno ujęcia teoretycznego, metodologicznego, jak i sposobu interpretacji uzyskanych danych. Warto również zwrócić uwagę na ciekawy pomysł badawczy podjęty przez Autorkę.

Kolejna praca została opublikowana w roku 2023 w czasopiśmie „*Journal of Urban Desing*” (Taylor & Francis; IF: 2,1). Habilitantka porównała w nim sposób wdrażania strategii zrównoważonej urbanizacji w Malmö (Szwecja) oraz Ostrawie (Czechy) umieszczając swoje rozważanie w kontekście literatury dotyczącej zrównoważonego rozwoju miast. Dobrze zrekonstruowano tło literaturowe oraz wskazano lukę badawczą. Autorka oparła się przy tym na badaniu wizualnym samodzielnie wykonanych fotografii (zrealizowanych podczas wyjazdów badawczych, odpowiednio w sierpniu 2018 i kwietniu 2019), przedstawiających przyjazne środowisku rozwiązania w infrastrukturze miejskiej (30 fotografii po 15 z każdego miasta) oraz analizie treści zamieszczonych na oficjalnych stronach internetowych obu miast (styczeń-luty 2022). Pierwsza z zastosowanych technik jest bardzo ciekawa, choć w mojej ocenie sposób wyboru fotografowanych obiektów nie został wystarczająco opisany i uzasadniony („*solutions in the field of urban infrastructure and other implemented initiatives, including those in the field of education, that are environmentally friendly*”). Warto byłoby na przykład nadmienić, w którym mieście tych rozwiązań było więcej oraz na jakiej podstawie dokonano wyboru akurat tych, a nie innych obiektów. Drugą technikę zastosowano w celu lepszego zrozumienia wyników analizy wizualnej oraz przedstawienia pełniejszego opisu analizowanych zjawisk. Pewne zdziwienie może budzić przy tym kolejność podjętych kroków badawczych – wydaje się, że najpierw powinno się zacząć od analizy treści stron, które dałyby całościowy obraz zmian w mieście oraz kluczowych inwestycji i rozwiązań oraz dominującego dyskursu, a następnie przeprowadzić analizę wizualną wybranych w oparciu o te teksty obiektów. Można także zastosować odmienne, bardziej indukcyjne, podejście (jak robi to Habilitantka), które wymagałoby jednak w mojej ocenie dokładniejszego opisu relacji pomiędzy metodologią obydwu badań.

Wyniki analizy treści przedstawiono w formie narracji, która zawiera również odniesienia do materiału wizualnego, natomiast wyniki badań wizualnych przedstawiono w formie załączonych zdjęć oraz tabeli klasyfikującej zdjęcia w obydwu miastach w rozbiciu na funkcje przedstawionych obiektów (środowiskowe, społeczne, ekonomiczne). Zaprezentowane wyniki sugerują, że choć obydwa miasta zmierzają w podobnym kierunku zrównoważonej urbanizacji, w Malmö przeważało aktywne podejście oparte na nowych, „zielonych” technologiach, które mają łącznie oddziaływać na sferę środowiskową, społeczną i technologiczną. Natomiast w Ostrawie większy nacisk był położony na pasywne ograniczanie wpływu antropogenicznego na środowisko skoncentrowanego na sferze środowiskowej albo społecznej. Stwierdzone różnice można wytłumaczyć dysproporcjami w możliwościach ekonomicznych, jakimi dysponują oba analizowane miasta oraz nieco odmiennym charakterem problemów środowiskowych, które je dotyczą. Praca nawiązuje do niektórych wątków obecnych w monografii (analiza porównawcza kwestii środowiskowych w różnych państwach, analiza wizualna połączona z analizą tekstów), ale czyni to w sposób dojrzały i bardziej dopracowany, zarówno od strony ugruntowania przedsięwzięcia badawczego w literaturze przedmiotu, jak i sposobu analizy danych. Nieco lepszego opisu wymagałyby natomiast w mojej ocenie kwestie metodologiczne oraz odniesienie wyników do literatury poruszającej podobne zagadnienia.

Praca pt. „*The Environment in the Context of the War in Ukraine: A comparative analysis of ministerial announcements from selected European countries*” została opublikowana w 2022

roku w czasopiśmie „*Comparative Sociology*” (wyd. Brill, IF: 0,6). Jej celem było przedstawienie sposobów komunikowania przez ministerstwa środowiska Ukrainy i pięciu państw z nią sąsiadujących kwestii środowiskowych związanych z wojną w Ukrainie. Materiał badawczy stanowiły komunikaty zamieszczone na stronach internetowych ministerstw Ukrainy, Polski, Słowacji, Węgier, Rumunii i Mołdawii w początkowym okresie wojny, tj. od 24 lutego do 1 kwietnia 2022 r. Praca porusza bardzo ciekawy i ważny społecznie temat, ale ma przy tym charakter dosyć spontaniczny i interwencyjny, co przekłada się w pewnym stopniu na jej jakość, niższą niż dwóch prac omówionych powyżej. Widać to zwłaszcza w bardzo słabym zrekonstruowaniu tła literaturowego badania, odnoszącego się do społecznych analiz wpływu wojen na środowisko. Podobnie w dosyć ogólnikowy sposób opisano metodę analizy tekstu („*a comparative analysis conducted on the basis of theorising*”). Pewne wątpliwości budzi również możliwość porównywania ze sobą komunikatów o tak zróżnicowanej liczebności (1 w Rumunii, 2 w Mołdawii i na Węgrzech, 7 na Słowacji, 11 w Polsce i 24 w Ukrainie) oraz długości (np. dwa zdania w przypadku Rumunii). Choć w tym przypadku stwierdzony brak komunikatów też można traktować jako pewien rezultat analizy. Zaprezentowane w pracy wyniki analizy treści wskazują, że istniała duża dysproporcja w zakresie informowania o szkodach ponoszonych przez środowisko w wyniku wojny (zarówno w Ukrainie, jak i w całej Europie) pomiędzy ministerstwem ukraińskim, a ministerstwami z państw sąsiadujących. Różnice dotyczyły zarówno liczby komunikatów, ich zakresu przestrzennego, tematycznego, wydźwięku emocjonalnego oraz potencjalnych działań przeciwdziałających zagrożeniom środowiska. Autorka zidentyfikowała również główne wątki przekazów poszczególnych ministerstw, wskazując że polski dyskurs koncentrował się wokół kwestii bezpieczeństwa energetycznego, słowacki i rumuński wokół zagrożeń środowiskowych, węgierski bezpieczeństwa żywnościowego, natomiast mołdawski zagrożenia promieniotwórczego. Zabrakło natomiast dyskusji uzyskanych wyników, w której dokonano by ich interpretacji w odniesieniu do literatury socjologicznej, np. dotyczącej wpływu wojny na postrzeganie problemów środowiskowych.

Artykuł pt. „*Ochrona przyrody i środowiska w dyskursie Newsweeka i Tygodnika Powszechnego*”, opublikowany w roku 2018 w czasopiśmie „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” (Wydawnictwo UAM; 70 pkt) wykorzystuje podobne założenie badawcze i tło teoretyczno-metodologiczne (Krytyczna Analiza Dyskursu), jak wcześniej omawiany rozdział monografii dotyczący analizy dyskursu prasowego oraz artykuł porównujący artykuły w czasopiśmie „*Newsweek*”. Tym razem Habilitantka porównała teksty dwóch tygodników polskich „*Newsweek Polska*” oraz „*Tygodnik Powszechny*”, które ukazały się w latach 2015-2016. Stawia przy tym podobne pytania badawcze związane z częstotliwością pojawiania się tematów środowiskowych w obu tytułach, proponowanymi działaniami, poruszaną skalę (globalną i krajową), a także rodzaj poruszanych argumentów (krajowe, globalne). Zestawienie obu czasopism jest ciekawe z uwagi na ich odmienny profil, choć ze zdziwieniem przeczytałem, że według Autorki, „*Newsweek*” ma lewicowy charakter. Z tej, dosyć zaskakującej w moim przekonaniu oceny, Autorka wywodzi hipotezę o tym, że w „*Newsweeku*”, „*czasopiśmie o charakterze lewicującym*” z założenia „*powinno się hołdować zasadzie równości czy wspólnotowości, a tematowi ochrony przyrody i środowiska nadaje się większą wagę niż w czasopiśmie katolickim*” (s. 291). Wyniki pokazują, że to w „*Tygodniku*” opublikowano więcej

tekstów o środowisku (13, a 6 w „*Newsweeku*”), jak również poruszono więcej zagadnień związanych z tym tematem. Rekonstrukcja dyskursu sugeruje, że „*Tygodnik*” kładzie silny akcent na podejmowanie działań pro-przyrodniczych przez „zwykłych” ludzi, natomiast „*Newsweek*” podkreśla wartości instrumentalne i ekonomiczne, a prezentowany dyskurs pełni funkcje informacyjno-poznawczą i w głównych rolach stawiał ekspertów i naukowców. Zdaniem Autorki, „*Newsweek*” prezentował również bardziej optymistyczny przekaz niż „*Tygodnik*”. Ten drugi, w ocenie Habilitantki, jednocześnie kładł nieco większy nacisk na krytykę motywów ekonomicznych i propagowanie motywów moralnych. Pomimo ciekawego założenia badawczego słabością pracy jest niemal całkowity brak odniesienia do innych podobnych badań, które umożliwiłyby Autorce podjęcie dyskusji naukowej dotyczącej poruszanych zagadnień (np. roli dyskursu prasowego w kształtowaniu postaw społecznych czy wpływu profilu ideologicznego czasopisma na jego dyskurs środowiskowy). W artykule nie ma części dyskusyjnej, a po rozdziale z wynikami następuje rozdział końcowy, w którym Autorka weryfikuje postawione na początku pracy hipotezy.

Kolejny artykuł, pt. „*Znaczenie ochrony środowiska w działalności muzeów przyrodniczych w Polsce – wnioski z badań socjologicznych*” został opublikowanych w czasopiśmie „*Opuscula Musealia*” (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 20 pkt) w roku 2016. Na podstawie badań ankietowych wśród 53 muzeów przyrodniczych oraz na podstawie analizy informacji zamieszczonych na stronach internetowych muzeów Habilitantka podjęła się oceny uwarunkowań działalności muzeów przyrodniczych w Polsce. Wskazała przy tym na liczne problemy w ich funkcjonowaniu, zwłaszcza w zakresie dostępu do źródeł finansowania. Natomiast praca „*Świadomość zagrożeń związanych ze zmianami ziemskiego klimatu*” opublikowana w czasopiśmie „*Przyszłość: Świat-Europa-Polska*” (wyd. PAN, brak punktów) w roku 2017, ma charakter eseju teoretycznego. Habilitantka weryfikuje w nim tezę, zgodnie z którą niechęć do podejmowania działań na rzecz środowiska jest uwarunkowana wysiłkiem związanym z tego typu działalnością. Przedstawia również czynniki mogące motywować ludzi do działań pro-środowiskowych. Omawia również wyzwania stojące przed badaczami społecznymi zainteresowanymi tematyką środowiskową.

Przedstawiony przez Habilitantkę do oceny dorobek naukowy należy uznać za bardzo nierówny. Przede wszystkim, wskazane przez Habilitantkę główne osiągnięcie w postaci monografii ma szereg poważnych wad, które znacząco ograniczają jego wpływ na rozwój dyscypliny. Nawet jednak z tak ograniczonego jeśli chodzi o zakres tematyczny i materiał badawczy materiału, udało się Habilitantce przygotować 11 publikacji, w tym dwie w dobrych czasopismach międzynarodowych. Wśród publikacji wykraczających poza zakres tematyczny monografii, dwie się wyróżniają – praca porównująca dyskurs w polskim i międzynarodowym wydaniu „*Newsweeka*”, opublikowana w bardzo dobrym czasopiśmie „*Environmental Science and Pollution Research*”, oraz praca porównująca strategie rozwoju Malmö i Ostrawy z „*Journal of Urban Design*”. Można dostrzec przy tym pewną ewolucję naukową Habilitantki, być może stymulowaną procesem recenzyjnym w międzynarodowych czasopismach.

W przedstawionych pracach widać również jednak pewną poważną słabość, która polega na trudności Habilitantki we włączeniu się w dyskurs naukowy z zakresu socjologii środowiska i pokazaniu swojego dorobku na tle dorobku dyscypliny. Widać to choćby w autoreferacie, gdzie

Habilitantka tego wkładu jasno nie identyfikuje. Co więcej, praktycznie we wszystkich Jej pracach (może z wyjątkiem tych najlepszych), w tym przede wszystkim w monografii, brakuje solidnego zrekonstruowania dotychczasowego stanu wiedzy na dany temat, odniesienia się do badań poruszających zbliżone tematu lub stosujących podobne metodologie. Najczęściej we wprowadzających rozdziałach Habilitantka omawia dany problem środowiskowy od strony przyrodniczo-środowiskowej, ewentualnie wskazując jego doniosłość jako problemu społecznego, a następnie przechodzi do opisu tła teoretyczno-metodologicznego. Zwraca również uwagę na brak rozdziałów o charakterze dyskusji, w których Habilitantka mogłaby pokazać jak wyniki Jej pracy odnoszą się do innych prac socjologicznych o podobnej tematyce (np. badania świadomości ekologicznej nauczycieli akademickich, badania inteligencji środowiskowej studentów, analizy dyskursu środowiskowego czołowych międzynarodowych periodyków, badania strategii rozwojowych miast europejskich). Jeżeli pojawiają się odniesienia do literatury to w części wyników i najczęściej cytowane są prace dotyczące zastosowanej metody lub teorii, a nie odnoszące się do wyników jako takich. W ten sposób Habilitantka traci szansę na włączenie się w dyskusję naukową i pokazanie swojego wkładu w szerszym kontekście. Szczególnie widoczny jest niemal całkowity brak odniesienia się do krajowego dorobku socjologii środowiska, do którego znaczący wkład być może byłoby najłatwiej wykazać. Poza wyliczeniem projektów polskich socjologów i socjolożek środowiska w monografii, Habilitantka nie pozycjonuje swoich wyników w polskim dyskursie naukowym z zakresu socjologii środowiska i nie korzysta z jego dorobku, choćby dla zarysowania kontekstu swoich badań lub interpretacji wyników. Być może z tego względu, dane naukometryczne Habilitantki należy ocenić jako słabe. Według wykazu osiągnięć (stan na 17.02.2023), najbardziej „przyjazna” baza cytowań Google Scholar wskazywała na 31 cytowań i indeks Hirscha na poziomie 3. W dniu pisania tej recenzji (2.08.2023) wskaźnik ten wynosi odpowiednio 45 i 3 (razem z autocytowaniami). Większość z cytowań (23) dotyczy jednej pracy (z czasopisma „*Civil and Environmental Engineering Reports*”) z 2017 roku. Druga w kolejności praca (z roku 2018, dotycząca analizy „*Newsweeka*”) ma tylko 5 cytowań. Trudno na tej podstawie wnioskować o znaczącym wpływie na rozwój dyscypliny. Wśród cytujących te prace publikacji brakuje również prac polskich badaczy społecznych zajmujących się środowiskiem, a więc w polskim dyskursie naukowym z zakresu socjologii środowiska dorobek Habilitantki praktycznie nie funkcjonuje. W związku z powyższym, pomimo uznania dla pracowitości Habilitantki i Jej niewątpliwie dużego potencjału naukowego, bardzo ciekawej i ważnej społecznie tematyki badawczej, którą porusza, oraz poczynionych przez nią postępów, zgromadzony do tej pory dorobek naukowy przedstawiony w formie osiągnięcia pt. „*Znaczenie środkowoeuropejskiego dyskursu akademickiego i medialnego w rozwoju socjologii środowiska*” muszę z przykrością ocenić jako mający ograniczony wkład w rozwój dyscypliny.

Konkluzja

Uwzględniając całość dorobku naukowego Habilitantki uznaję, że osiągnięcie naukowe pani dr Karolina Cynk pt. „Znaczenie środkowoeuropejskiego dyskursu akademickiego i medialnego w rozwoju socjologii środowiska” nie odpowiada wymaganom określonym w art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, a w związku z tym nie popieram Jej wniosku o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych i dyscyplinie nauki socjologiczne.

Krzysztof Niedziatkowski

Literatura

- Burger T (2005) *Świadomość Ekologiczna Społeczeństwa Polskiego*. Warszawa: Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Frankowski J (2020) Attention: Smog alert! Citizen engagement for clean air and its consequences for fuel poverty in Poland. *Energy and Buildings* 207: 109525.
- Mirowski W (1999) Świadomość ekologiczna współczesnego społeczeństwa polskiego w świetle badań naukowych. In: Mirowski W (ed.) *Świadomość Ekologiczna i Społeczne Ruchy „zielonych” w Polsce*. Warszawa: IFiS PAN.
- Sadowski A (2000) Struktura świadomości ekologicznej. *Ekonomia i Środowisko* (2). forthcoming 2000.
- Tirri K and Nokelainen P (2008) Identification of multiple intelligences with the Multiple Intelligence Profiling Questionnaire III. *Psychology Science Quarterly* 50(2): 206–221.
- Torroba Diaz M, Bajo-Sanjuan A, Callejón Gil ÁM, et al. (2023) Environmental behavior of university students. *International Journal of Sustainability in Higher Education* 24(7). Emerald Publishing Limited: 1489–1506.
- Tusznio J, Matczak P, Choryński A, et al. (2023) Rising to the Challenge? The State of the Art and Future Research Directions of Polish Environmental Sociology. *Polish Sociological Review* 221(1): 27–46.
- Wódz J (ed.) (1990) *Problemy Świadomości Ekologicznej*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.